

**Національна академія мистецтв України
ІНСТИТУТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ**

«СИМВОЛИ У МИСТЕЦТВІ ТА СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ»

(ФНД «Регіональні дослідження та компаративні студії української культури: семіотичні аспекти» (2022-2025), керівник – Євген Причепій).

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

дистанційного наукового круглого столу

29 листопада 2024

Київ

Оргкомітет:

Чміль Ганна Павлівна – директорка Інституту культурології НАМ України, академікиня Національної академії мистецтв України, докторка філософії, професорка;

Причіпій Євген Миколайович – доктор філософський наук, професор, провідний науковий співробітник відділу культурної антропології Інституту культурології НАМ України, керівник ФНД «Регіональні дослідження та компаративні студії української культури: семіотичні аспекти» (2022-2025pp.).

Кузнєцова Інна Володимирівна – докторка філософії (PhD, філософія), с.н.с., доцентка, вчена секретарка Інституту культурології НАМ України.

Демещенко Віолета Валеріївна – докторка філософії (PhD, історія), кандидат історичних наук, доцентка, завідувачка відділу культурної антропології Інституту культурології НАМ України.

Модератор:

Демещенко Віолета Валеріївна

ЗМІСТ
ДОПОВІДІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ
за темами ФНД Інституту культурології НАМ України
«Регіональні дослідження та компаративні студії української етнокультури: архаїчні
корені, структура, семантика» (2022-2025);
«СИМВОЛИ У МИСТЕЦТВІ ТА СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ»
(2024 р.).

Єлізавета Ареф'єва. Антропологічний, семіотичний та іконічний повороти в культурологічній рефлексії як інтерпретативний ресурс аналізу виконавського мистецтва в музиці.....	5
Світлана Балініченко. Символічний простір кордону в контексті виживання і відповідальності під час війни	11
Тетяна Гаєвська. Багатомірність символіки Верби у побуті.....	15
Віолета Демещенко. Політична символіка ворога та її роль в російсько-українській війні.....	21
Юрій Легенький. Формування поетики як культурологічної парадигми рефлексії в мистецтві.....	25
Віталій Лях. Марина Лукашенко. Психологічні символи зміни парадигм в етиці: від «Тіні» до «Вигнанців».....	29
Олександра Олійник. Культурна цінність: культурні права та суспільне благо	36
Євген Причепій. Ідії що приховують архаїчні та традиційні орнаменти.....	41

різних площинах). Отже, такий побіжний нарис рефлексії в дизайні свідчить, що завданням пропедевтичних дисциплін є: формування культури проектного мислення як екосистемного підходу, за Е. Гібсоном, визначення предметних, дієвих, образних констант цілепокладання та цілездійснення в проектному процесі.

Література:

Arnheim R. Art and Visual Perception. 2d ed. Berkeley: Univ. of California Press. 1984.

Kandinsky V. Punkt und Linie zu Fläche Munich : Langen. 1928.

Hildebrand Adolf von. The Problem of Form in Painting and Sculpture. 2023. URL.:

https://books.google.com.ua/books/about/The_Problem_of_Form_in_Painting_and_Sculpture.html?id=iZuRAAAAIIAJ&redir_esc=y.

Gropius Walter. Scope of total architecture. URL:

https://monoskop.org/images/4/41/Gropius_Walter_Scope_of_Total_Architecture.pdf.

Jong J, Christenher. (1972). Design methods. Seeds of human future. WILEY-INTERSCIENCE a division of John Wiley & Sons Ltd. London New York Sydney Toronto.

Віталій ЛЯХ,

доктор філософських наук,

професор, завідувач відділу історії

зарубіжної філософії

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

НАН України

Марина ЛУКАШЕНКО,

кандидатка філософських наук,

викладачка кафедри педагогіки і психології

Вінницького національного

ПСИХОЛОГІЧНІ СИМВОЛИ ЗМІНИ ПАРАДИГМ В ЕТИЦІ: ВІД «ТІНІ» ДО «ВИГНАНЦІВ»

Серед різних способів обґрунтування етичних вчень (онтологічний, соціокультурний тощо) слід виокремити психологічний підхід, який наголошує на тому, що свідомість людини в процесі суспільно-історичного розвитку виявилася розколотою при сприйнятті соціальної реальності: починаючи від патерну «свій – чужий» і завершуючи уявленням про глобальну боротьбу між добром і злом. Причому не лише світ постає як розколотий на дві частини (добро – зло, світло – темрява тощо), а і в самій людині відбувається постійна боротьба між інстинктивними потягами і духовними поривами. І ця боротьба не завжди завершується однозначно перемогою сил добра. В такому разі виникає почуття провини, і на рівні психологічного захисту воно або придушується, або переноситься на інших.

Відтак постає певна криза моральної свідомості доби Модерну, на яку вказував вже Е.Нойманн (1969), послідовник аналітичної психології К.Юнга. На його думку, криза пов'язана з тим, що в наш час зазнала краху стара етика та її методи розв'язання моральних проблем. Звичайно, кризи є періодами змін структури, ролей та функцій членів суспільства, що супроводжується зміною етики, яка визначає правила взаємодії у системі людських відносин.

На різних її рівнях існує своя мова знаків, які означають, проявляють та оприлюднюють зміни етики у появі нових або переозначенні старих символів. Розлом бінарного поляризованого світу модерного часу сьогодні змінюється новою парадоксальною поляризацією небінарного світу постмодерну. У представленій розвідці їх символами є «Тінь» з аналітичної

психології К. Г. Юнга (1956) та «Вигнанці» з моделі Внутрішніх Сімейних Систем (IFS) Р. Шварца (2021).

Психоаналіз З. Фрейда розділив «єдину» за своєю природою психіку людини на свідому і несвідому, тим самим започаткувавши певний дуалізм в теоретичному підході. Після Другої світової війни у 1949 році виходить друком книга Е. Ноймана «Глибинна психологія та нова етика» (1969), в якій автор звернув увагу на захисні механізми, які були пов'язані з крахом старої етики, що перестала відповідати реаліям його часу та втратила адаптивну силу колективних цінностей. Згідно з Е. Нойманом, стара етика розглядала реальність як таку, що розколота на два світи: з одного боку, це – світ добра, світла і священного, а з іншого – це світ зла, темряви і гріховного, боротьба між якими завжди мала завершуватися перемогою першого. Однак після розсіяння мороку двох світових війн, людство опинилося в ситуації, коли все складніше було визнавати, що сили добра коли-небудь остаточно здолають зло цього світу. В філософії ця ситуація була визначена як «антропологічна катастрофа» XX століття. Відповідно в цей час відбувається радикальне переосмислення людської природи та пошук нової етики.

Згідно з етикою модерного часу, людина мала постійно прагнути до ідеалу, уособленням якого був образ мудреця, святого, героя, тобто людини, яка вміє володіти собою та керуватися совістю, яка знає добро, його абсолютну цінність, систематично усуваючи усі негативні свої якості. Утім, вона могла це здійснити шляхом придушення або витіснення в собі усього того, що не визнавалось її спільнотою як добро. Усе, що не відповідало колективно схваленій моделі ідеалу, придушувалося через аскезу, самообмеження, страждання та принесення чогось у жертву. Проте, незважаючи на постійне самовдосконалення, відчуття гріховності не зникало зі свідомості, а часто навіть навпаки – емоційно посилювало почуття провини, концентруючись на ньому. Тоді, як захист, залишалося витіснення, при якому відкинуті прагнення, бажання, історії та спогади втрачали свій зв'язок зі свідомістю, перетворюючись на несвідомі, такі, про існування яких

людина не знала. У глибинах несвідомого вони продовжували своє життя, а коли давали про себе знати, то це мало сумні наслідки невротичних розладів особи чи масового психозу в спільноті, про що писали З. Фройд, К. Г. Юнг, Е. Нойман, В. Райх та інші.

Якщо суспільство має встановлений канон цінностей, етичних принципів, які приймає людина в процесі соціалізації, то це забезпечує певний рівень соціального порядку і стабільності. Проте при цьому виникає розщеплення, коли особа впізнає в собі те, що притаманне особисто їй, і те, що є колективно освяченим, що не завжди є одним і тим самим. Чим більше в ній другого, тим більш чистою відчуває себе її совість, збільшується її Его, перебуваючи в гармонії з цінностями культури спільноти, перетворюючись на носія світла. Чим більше загальновизнаного світла несе в собі людини, тим менше місця залишається у внутрішньому світі тому, що не підходить і відкидається назовні у вигляді «Тіні», як щось стороннє, що належить іншому. Те/той/ті, на кого вона впала сприймаються вороже, уособлюють зло, з яким потрібно боротися.

З точки зору аналітичної психології, зародження Тіні відбувається в дитинстві, коли потяги та бажання, заборонені в суспільстві, де вона зростає, витісняються чи придушуються обмеженнями батьків, вихователів, вчителів та інших дорослих опікунів. Боротьба з несвідомими потягами демонізує їх, створюючи етичну і психологічну проблему. З позиції авторів аналітичної психології, розвиток свідомості рухався від первісної форми, коли несвідоме і міфологічне домінувало над Его, до свідомого індивіда, інтегрованого у суспільство за допомогою колективних настанов та цінностей. Тепер Его стає домінуючим центром свідомості, носієм колективних цінностей, що спричиняє розкол між свідомою і несвідомою частинами психіки та формування в особистості психічних систем «Тіні» та «Персони», яка наче зовнішня особистість, адаптує людину до вимог культури її часу та місця перебування.

Класичний етичний приклад переносу, ритуал, виконання якого має сакральне значення, є «цап відбувайло». Той, хто забирає на себе усі гріхи спільноти в світоглядній системі юдаїзму, відсилається у пустелю. Той, хто забирає гріхи світу в християнстві приносить себе у жертву, зцілюючи людську природу і повертаючи її причасним до спільноти людям. Тобто психіка розколюється гріхом на частини і потребує зцілення того, що було екстерналізовано в першому випадку, або зцілення внутрішнього розколу тим, хто ззовні, приймаючи Його всередину. Від іншого визнання чи прийняття заборонених і витіснених бажань, психіка захищається. Відповідно психоаналіз, вбачаючи в цьому всьому різні захисні механізми, спрямовує свої зусилля на їх подолання, щоб дійти до першопричини. Інша стратегія роботи із системами захисту застосовується в психотерапії внутрішніх сімейних систем (IFS), що пов'язано зі зміною світогляду, яка відбулась наприкінці XX ст.

Поворот у баченні природи психіки людини відбувається в контексті постмодерної етики з її властивостями плюралізму та різноманіття, коли зникає фігура Героя, Автора, Ізгоя та інших. Світ все більше втрачає тяжіння до уніфікованості, бінарності, погляду на людину крізь призму «доброго-поганого», проте не позбувається розломів. Сучасний небінарний світ так само залишається поляризованим, що інтерпретується вже як симптом проблеми. Зупинимося на цій новій множинності.

Одним з напрямків сучасної психотерапії, формування і розвиток якої проходили в епоху постмодерну, є терапія внутрішніх сімейних систем (IFS). В рамках цієї моделі психіка розглядається множинною від природи, що є нормою. Погляд у внутрішню систему людини відкриває існування Self, як невразливого ядра особистості, джерела життєвої енергії та великої кількості частин, які ми активуємо протягом нашого життя. Ці субособистості можуть бути різного віку і статі, мати різні властивості і по-різному активувати нашу нервову систему. При здоровій узгодженості вони створюють цілісну різноманітну систему, яка керується Self, де кожний виконує притаманну

йому роль та функції. Same Self є лідером у внутрішньому світі і має можливість зіцілювати частини.

У випадку, коли трапляються важкі події, або не відбуваються необхідні та бажані, що спричиняє травматичний досвід, якась із частин, забирає пережиті емоції, думки та спогади подалі від усієї системи, захищаючи цим Self та інші частини. Вона наче залишається, завмирає у тому минулому, щоб усі інші могли жити теперішнім. Подібна ситуація може статися через ураження, поранення, які лякають інші частини і відбувається вигнання за межі (як хворих на проказу), або можливо сором чи самозвинувачення відганяє їх від інших. Інколи це є тією самопожертвою, що захищає наступні покоління частин чи нащадків, щоб в їхньому житті не було згадки про такий біль. А інколи захисникам, щоб бути сильнішими, дуже потрібен хтось, кого шкода і треба захищати, опікуватися. Так, за часів війни краще долають випробовування ті, кому є про кого піклуватися. Можливі й випадки, коли когось із частин захисники переховують у вигнанні як велику цінність, як дитину, спадкоємця, кронпринца. Так чи інакше, цього самітника починають захищати, щоб у майбутньому не повторилося ніколи знову те, що травмувало. Проте, у житті часто відбувається щось болісне, нове чи старе, що нагадує про пережитий досвід, який утримує подалі від інших цю частину, і тоді її почуття затоплюють усю систему. У даному випадку вже включаються ті захисники (ті, що перебувають на першій лінії вогню), які мають швидко і в будь-який спосіб погасити інтенсивність болю. Це може бути сміливим прикриванням і приховуванням за собою дитячої частини вогнеборцем, а може бути відчайдушним вигнанням її як уособлення зла у забуття. Так чи інакше, ця частина перетворюється у «Вигнанця».

Одним з постулатів моделі IFS є те, що усі частини мають позитивні наміри турботи один про одного і про Self, але не всі їх методи є добрими і бажаними, вони не завжди мають почуття міри і спільне бачення стратегії, намагаючись при цьому якнайкраще виконати свою роль. У періоди криз такими своїми стараннями частини виштовхуються в екстремальні ролі, що

часто спричиняє внутрішню поляризацію. До такого протистояння схильні внутрішні захисники, які займають проактивну чи реактивну позицію. Перші стають «Менеджерами», які планують наперед як стати сильнішими, стійкішими та більш успішними в світі. Другі ж, як «Пожежники» реагують на екстрену ситуацію, коли повернення болю попередньої травми вимагає швидкого його гасіння будь-яким способом. Саме така їх екстремальність часто є дієвою, але не схвалюється просоціальними менеджерами. Таким чином, виходячи з благих намірів, можуть виникати та розгортатися внутрішні конфлікти у внутрішньому універсумі людини.

Враховуючи вищесказане, можна виокремити три позиції бачення психологічних проблем людини і відповідні дії щодо їх вирішення. Перша, пов'язана з баченням здорової людини, в якій немає місця темряві, тому вона виштовхується назовні і перетворюється на тінь, яка накладається на інших. Відтак усе життя перетворюється на боротьбу з тінню, яка перетворює на «цапа відбувайла» тих, на кого вона впала. Друга позиція притаманна філософсько-психологічному баченню людини у ХХ ст., коли у її внутрішньому світі визнається місце для тіні, до якої необхідно добратися і легітимувати її присутність вже в іншій ролі. В такому процесі боротьба ведеться із захисними механізмами психіки, які заховали її далеко у несвідомому. Третя позиція відмовляється від боротьби й оцінки, займаючи позицію незнання і допитливості. В ній основною є знайомство з кожною частиною, встановлення довірливого і надійного зв'язку з нею, засвідчення її досвіду та повернення тих, хто застряг у минулому, щоб відновити свою множинну цілісність у теперішньому. Тут із захисниками не борються, а з повагою і вдячністю ставляться до них, радяться, коли можна піти до вигнання, дати Self зцілити його, щоб це було вчасно і безпечно для всієї системи. Так, означені зміни в баченні природи психіки людини проглядаються крізь нові символи, що сигналізують і про зміну етики.

Усе це має свою мову символів, коли з'являються нові чи переозначаються старі, коли перевизначаються зовнішній і внутрішній світ.

У новій мові символів частини не мають постійної приналежності до світу свідомого чи несвідомого, яка б визначалась їх роллю. Дії як вигнанців, так і захисників, можуть бути різної міри усвідомленості, що визначається присутністю Селф та його наближеністю. Відтак залишається в минулому поляризація доби Модерну, яка вбачала місце в світі людини для однієї Самості і однієї Тіні. Постмодерний погляд на природу психіки людини відкриває місце для нескінченної кількості частин, які стають внутрішніми Вигнанцями, рятуючи нас від спогадів травм. Кожна частина особлива, має свою історію та місію. Разом з цією різноманітністю відкриваються і нові поляризації, що буде темою наступного дослідження.

Література:

Jung, C. G. (1956). *Aion: Researches into the phenomenology of the self*. Routledge.

Neumann, E. (1969). *Depth psychology and a new ethic* (E. Rolfe, Trans.). Putnam for the C.G. Jung Foundation for Analytical Psychology.

Schwartz, R. C. (2021). *No bad parts: Healing trauma and restoring wholeness with the Internal Family Systems model*. Sounds True.

Олександра ОЛІЙНИК,

кандидатка культурології,

завідувачка відділу

теорії та історії культури

Інституту культурології

НАМ України

ORCID: 0000-0002-2392-3938

**КУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ: КУЛЬТУРНІ ПРАВА ТА СУСПІЛЬНЕ
БЛАГО**